

ที่มา: https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Buddhaghosa_with_three_copies_of_Visuddhimagga.jpg#mw-jump-to-license

03

สนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10

Sandhi in the Dhammapadaṭṭhakathā vaggas 1-10

Received: February 18,2021 | Revised: April 23, 2021 | Accepted: April 23, 2021

ดร.พรชัย หะพินรัมย์ *

Dr.Pornchai Hapinram

* อาจารย์ ร้อยโทประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง อีเมล: ltdrpornchai@gmail.com

Lecturer Lieutenant, Department of Thai and Oriental Languages, Faculty of
Humanities, Ramkhamhaeng University. email: ltdrpornchai@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการใช้สนธิในอรรถกถาธรรมบทของพระพุทธโฆสชาวรรคที่ 1-10 โดยมีข้อสันนิษฐานว่าอรรถกถาธรรมบทน่าจะใช้ไวยากรณ์เล่มใดเล่มหนึ่งซึ่งมีอายุเก่ากว่าไวยากรณ์บาลีทั้ง 3 สาย ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบการสนธิที่ค่อนข้างชัดเจน เพราะมีการใช้สนธิที่ให้รูปสำเร็จเป็นอย่างเดียวกันตลอดทุกวรรคที่ได้ศึกษา คัมภีร์ใช้เครื่องมือสนธิ (สนธิกิริยากรณ์) ครบทั้ง 8 วิธี แต่วิธีที่ใช้มากที่สุดมี 5 วิธี คือ ปกติ โลปะ อากม อาเทศ และทีฆะ ผ่านรูปแบบสนธิทั้งหมด 17 รูปแบบ รูปแบบสนธิที่พบเหล่านี้สามารถยึดเป็นตัวอย่างในการสนธิของผู้เรียนหรือผู้เขียนภาษาบาลีได้เนื่องจากมีรูปแบบที่กำหนดได้ชัดเจนกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์มีกัจจายนวยากรณ์เป็นต้นซึ่งกล่าวถึงเฉพาะเครื่องมือสนธิ แต่ไม่ได้กล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่เป็นเงื่อนไขให้สนธิที่เฉพาะเจาะจงไว้

คำสำคัญ: อรรถกถาธรรมบท, สนธิ, การต่อเสียง

A b s t r a c t

The objective of this article is to study the patterns and methods of the use of sandhi in Buddhagosa's the Dhammapadaṭṭhakathā vaggas 1-10, with the assumption that the Dhammapadaṭṭhakathā should use the grammar of one of the schools older than the three Pali grammar schools. The results of the study showed that the Dhammapadaṭṭhakathā is quite clear on the patterns of sandhi because it has an exact pattern of sandhi. It uses all eight sandhi tools (sandhikiriyaopakarāṇa), but the most used tool are the five which are pakati, lopa, āgama, ādesa and dīgha, through all 17 patterns of sandhi. The patterns of sandhi found in the Dhammapadaṭṭhakathā can be used as the basis for sandhi for a Pali learner or writer because it has a more defined pattern than grammar texts, which refer only to sandhikiriyaopakarāṇa but does not mention the environment which is the conditions provided for a specific sandhi.

Keywords: Dhammapadaṭṭhakathā, sandhi, euphonic change

บทนำ

ธมมปทภูฏุกถา เรียกในภาษาไทยว่าอรรถกถาธรรมบท แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 10 โดยพระพุทโธสะซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดีย ท่านเดินทางไปแปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีที่ลังกาทวีป (Malalasekera 1958: 81) มีผลงานการแต่งหนังสือจำนวนมาก หนังสือที่พระพุทโธสะยืนยันว่าท่านแต่งเองมี 6 คัมภีร์ คือ วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี และมนัรัตถปุณฺณ นอกจากนี้ คัมภีร์คันทรวงศ์กล่าวว่าคุณแต่งคัมภีร์กัฏฐาวิตถรณิ ปรมัตถกถา อรรถกถาชาดก อรรถกถาธรรมบท อรรถกถาขุททกปาฐะ อรรถกถาสุตตนิบาต และอรรถกถาอปทาน นับว่าเป็นผู้มีผลงานมากที่สุดในบรรดาพระอรรถกถาจารย์ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง 2526: 279-291)

อรรถกถาธรรมบทเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาทำหน้าที่อธิบายธรรมบทในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2535: 15-72) เฉพาะธรรมบทเองเป็นบทสอนธรรมที่แต่งเป็นร้อยกรอง กล่าวเฉพาะเนื้อหาที่เป็นหลักคำสอน เช่น

“มโนปุพฺพงคมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐุเชฺฐน	ภาสตี วา กโรตี วา
โตโต นํ ทุกฺขมเนวตี	จุกกัว วทโต ปทํ” (ขุ.ธ. (บาลี) 25/11/15) ¹

¹ การอ้างคัมภีร์บาลีมีหลักเกณฑ์ดังนี้ (1) คัมภีร์พระไตรปิฎกจะอ้างชื่อย่อคัมภีร์ (บาลี) เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ขุ.ธ. 25/11/15 หมายถึง คัมภีร์ธรรมบทในขุททกนิกาย (ฉบับภาษาบาลี) เล่ม 25 ข้อ 11

อรรถกถาธรรมบทได้ทำหน้าที่ขยายความธรรมบทโดยอธิบายถึงสถานที่แสดงธรรม, บุคคลที่ทรงปรารถนาเพื่อจะแสดงธรรม, ประวัติคือความเป็นไปซึ่งเป็นต้นเหตุให้แสดงธรรม, ไวยากรณ์คือการอธิบายคาถาแต่ละบท, และสรุปผลของการแสดงธรรม เช่น “มโนปุพฺพงฺกมา ฯ๒๒ ปทฺนติ อโยธมฺมทฺเสนา กตฺถ ภาสิตฺตติ. สวตฺถึยฺ. กํ อารพฺภาติ. จกฺขุปาลตฺเถรฺ.” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/3) ส่วนนี้เป็นข้อความนำเพื่อบอกว่า พระธรรมเทศนาว่า มโนปุพฺพงฺกมา ฯ๒๒ ปทฺ นี้ตรัสที่เมืองสาวัตถี ตรัสเพราะปรารถนาพระจักขุบาลเถระจากนั้นจึงนำเข้าสู่เนื้อหาส่วนแสดงความเป็นมาให้ตรัสพระธรรมเทศนาบทนี้ เช่น “สวตฺถึยฺ กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุฏุมฺพโก อโหสิ อทุโธมฺ มหฺตฺโธนฺ มหาโกโค อปุตฺตโก...” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/3) แปลว่า ทราบว่า กุฏุมพพิที่ชื่อมหาสุวรณ เป็นคนร่ำรวย มีทรัพย์มาก มีเครื่องใช้สอยมาก ไม่มีบุตร ได้อาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถี.. เนื้อเรื่องเล่าไปจนถึงเหตุการณ์ที่พระจักขุบาลปฏิบัติธรรมโดยเว้นอริยาบถนอนจนเป็นเหตุให้ตาบอดพร้อมๆ กับเวลาที่ได้บรรลุพระอรหันต์ วันหนึ่งฝนตกเป็นเหตุให้แมลงค่อมทองออกมามาก พระจักขุบาลซึ่งเป็นพระนักปฏิบัติได้เดินจงกรมเหยียบแมลงค่อมทองตาย ภิกษุผู้มาจากที่อื่นเห็นแมลงค่อมทองตายจึงกล่าวโทษท่านต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า

หน้า 15 (2) คัมภีร์อรรถกถาจะอ้างชื่อย่อคัมภีร์ (บาลี) เล่ม/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/3 หมายถึง อรรถกถาธรรมบทในชุดทกนิกาย (ฉบับภาษาบาลี) เล่ม 17 หน้า 3 (3) คัมภีร์ไวยากรณ์แบบมีสูตรจะอ้างชื่อย่อคัมภีร์ สูตร เช่น กัจ. 12 หมายถึง กัจจายนวยากรณ์ สูตรที่ 12, สัท. 56 หมายถึง สัททนีติ สูตรที่ 56

ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่าพวกเขาเห็นพระเถระเหยียบแมลงค่อมทองหรือ? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าไม่เห็น พระองค์จึงตรัสเปรียบเทียบว่า พวกเขาไม่เห็นพระเถระเหยียบ ฉันทใด พระเถระก็ไม่เห็นแมลงพวกนั้น ฉันทนั้น แล้วตรัสว่า พระเถระไม่ผิดเพราะขาดเจตนา เสร็จแล้วจึงตรัสคาถาว่า มโนปุพฺพพงฺคมา เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/3-22)

จากนั้นพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายคำและความในคาถา การอธิบายคำเช่น “ตตถ มโนติ กามาวจรกุสลาทิเภท สพฺพมปิ จตฺตุมภิกจิตฺต.” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/3-22) แปลว่า ในคานั้น มโน หมายถึง จิตที่ดำเนินไปในในภูมิ 4 ทั้งหมด ที่แบ่งเป็นกามาวจรกุศลจิตเป็นต้น การอธิบายความเช่น “ยถา หิ พหุสุ เอกโต คามฆาตาติกมมานิ กโรนฺเตสุ โก เตสํ ปุพฺพพงฺคโมติ วุตเต โย เตสํ ปจฺจโย โหติ ยํ นิสฺสาย เต ตํ กมฺมํ กโรนฺติ โส ทตฺโต วา มตฺโต วา เตสํ ปุพฺพพงฺคโมติ วุจฺจติ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพ.” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/23) แปลว่า เหมือนกรณีที่คนหมู่มากทำงานเป็นต้นว่าปล้นบ้านร่วมกัน เมื่อพูดว่าใครเป็นหัวหน้าคนพวกนั้น ย่อมรับรู้ได้โดยทั่วไปว่า คนที่เกี่ยวพันคนพวกนั้น คนที่คนเหล่านั้นพึ่งพาอาศัยแล้วจึงทำงานนั้นได้ เขาเรียกคนนั้นจะชื่อที่ตัดตะหรือมัดตะก็ตามว่า เป็นหัวหน้าของคนหมู่มากนั้น ชื่อเปรียบเทียบที่ว่าธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้านี้ก็พึงทราบเหมือนอย่างนั้น ชื่อความสุดท้ายก่อนจบเรื่องเป็นการสรุปผลที่ได้จากการแสดงธรรม เช่น “คาถาปริโยสานเณ ตีสสทสสา ภิกฺขุ สห ปฏิสฺมภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณฺนิสุ. สมฺปตฺตปริสสายปิ เทสนา สาทถิกา สผลา อโหสีติ.” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/23) แปลว่า เมื่อจบคาถาภิกษุ 30,000 รูป บรรลุพระอรหันต์พร้อมกับปฏิสัมภิตาทั้งหลาย เทศนามีประโยชน์เกิดผลแก่บริษัทที่อยู่พร้อมหน้าด้วย การอธิบายความเพิ่มเติมดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นหน้าที่ของอรรถกถาธรรมบท

วัตถุประสงค์ ประโยชน์ และขอบเขตของการศึกษา

ผู้เรียนหรือผู้เขียนภาษาบาลีบางครั้งประสบปัญหาเรื่องความแน่นอนของผลลัพธ์ที่ได้จากการสนธิเสียง 2 เสียง เช่น อ สนธิกับ อิ จะได้ผลลัพธ์

เป็นเสียงใด หากสมมติว่าได้ผลลัพธ์เป็น อ จะได้ผลลัพท์นั้นทุกครั้งหรือไม่ เนื่องจากคัมภีร์ไวยากรณ์ดั้งเดิม เช่น กัจจายนวยากรณ์ ไม่ได้กำหนดรูปแบบและผลลัพธ์ที่แน่นอนของการสนธิแต่ละเสียงไว้

การศึกษาสนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10 มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบทราบว่าผู้แต่งอรรถกถาธรรมบททำสนธิอย่างไร เสียงชนิดเดียวกันเมื่อสนธิกันจะได้ผลลัพธ์เหมือนเดิมทุกครั้งหรือไม่ หากได้ผลลัพธ์เหมือนเดิมทุกครั้งย่อมแสดงให้เห็นว่าในยุคที่แต่งอรรถกถาธรรมบทมีกฎเกณฑ์การสนธิที่เป็นหลักเกณฑ์แน่นอนแล้ว หลักเกณฑ์ที่แน่นอนซึ่งพบตัวอย่างการใช้ในอรรถกถาธรรมบทย่อมนำมาอ้างอิงเป็นหลักในการสนธิของผู้เรียนหรือผู้เขียนภาษาบาลีได้ โดยเฉพาะผู้ที่เรียนวิชาแปลไทยเป็นมคธชั้นประโยค ป.ธ. 4 ถึง ป.ธ. 9 ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และผู้สนใจในการเขียนภาษาบาลีทั่วไป

การศึกษาครั้งนี้ศึกษาอรรถกถาธรรมบทฉบับมหาจุฬาอรรถกถาเฉพาะวรรคที่ 1-10 จากทั้งหมด 26 วรรค ศึกษาเฉพาะสนธิภายนอกคือการต่อกันระหว่างบทกับบทเท่านั้น ไม่รวมไปถึงสนธิภายในซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างคำ และศึกษาเฉพาะข้อความในร้อยแก้วเท่านั้น ไม่ศึกษาข้อความในร้อยกรองเนื่องจากข้อความในร้อยกรองมีข้อจำกัดเรื่องพยางค์และมาตรา ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้แต่งอาจใช้สนธิผิดแปลกไปจากหลักนิยมทั่วไปอย่างที่ใช้ในข้อความที่เป็นร้อยแก้วก็ได้ โดยผู้วิจัยอ่านอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10 เก็บรวบรวมสนธิที่พบทั้งหมด นำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดกลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลจากข้อมูลที่พบ

ไวยากรณ์ในอรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบทแต่งเป็นภาษาบาลี ไวยากรณ์ที่ใช้ไม่ปรากฏกว่ายัต คัมภีร์ใด ด้วยว่าคัมภีร์ไวยากรณ์ที่ได้รับการยอมรับและยังมีต้นฉบับหลงเหลือในปัจจุบันทั้ง 3 สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายสัททนีติ นักวิชาการลงความเห็นว่าแต่งหลังอรรถกถาธรรมบท โดยคัมภีร์

กัจจายนวชากรรมซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่สุดที่ยังตกทอดมาถึงปัจจุบันแต่งราวพุทธศตวรรษที่ 16 (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง 2526: 427) กัจจายนวชากรรมนี้มีคัมภีร์อธิบายความเพิ่มเติมอีกหลายคัมภีร์ และนิยมกล่าวอ้างว่าผู้แต่งคือพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล แต่ B.C. Law และ W. Geiger เป็นต้น เห็นว่าน่าจะแต่งหลังสมัยพุทธกาลและได้เปรียบเทียบคำเรียกชื่อวิภัตติที่คัมภีร์ใช้กับที่คัมภีร์ยูคอรธกถาใช้ว่าเรียกไม่เหมือนกัน ราวกับว่ากัจจายนวชากรรมยังไม่เป็นที่รับรู้กันในสมัยนั้น อีกทั้งได้มีการเปรียบเทียบสูตรของคัมภีร์กัจจายนวชากรรมกับสูตรในอัชฌายาและสูตรในคัมภีร์กาทันตระพบว่ามีความคล้ายคลึงกัน เหมือนกับการนำสูตรในภาษาสันสกฤตมาปรับใช้กับสูตรในภาษาบาลี (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง 2526: 426-427) อีกทั้งมีสูตรในกัจจายนวชากรรมว่า “ชินวจนยุดต์ หิ” (กัจ. 52) แปลว่า ปรับให้เข้ากับคำพูดของพระพุทธเจ้าหรือปรับให้เข้าหลักภาษาบาลี และ “นเย ปริยุดเต” (กัจ. 11) แปลว่า ชื่อเรียกอื่นๆ ในภาษาสันสกฤตให้นำมาใช้ด้วย ยิ่งทำให้เข้าใจได้ว่าไวชากรรมบาลีได้ประยุกต์มาจากไวชากรรมสันสกฤต หากเรายอมรับสมมติฐานว่าไวชากรรมบาลีที่หลงเหลืออยู่ทั้ง 3 สำนัก แต่งขึ้นภายหลังอรรถกถาธรรมบทแล้ว ย่อมเกิดความสงสัยว่าอรรถกถาธรรมบทใช้ไวชากรรมเล่มใดเป็นหลักในการแต่ง หรืออรรถกถาธรรมบทมีรูปแบบทางไวชากรรมอย่างไร

เครื่องมืออธิบายสนธิในคัมภีร์ไวชากรรม

สนธิ คือ การต่อเสียงหรืออักษร 2 หน่วยที่อยู่ติดกันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียง (Duroiselle 1997: 6) คัมภีร์ไวชากรรมกำหนดเครื่องมือสำหรับอธิบายเสียงที่เปลี่ยนไปหลังจากการทำสนธิจำนวน 8 เครื่องมือ เรียกว่า สนธิกิริโยปกรณ์ แปลว่า เครื่องมือทำสนธิ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2489: 17) ดังนี้

- 1) โลปะ ลบ หมายถึง หน่วยเสียงหายไป เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำ คือ อริยสจจານ ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น อริยสจจาน

หน่วยเสียง ° หายไปเพราะใช้วิธีโลปะ

- 2) อาเทศ แปลง หมายถึง แปลงหน่วยเสียงสระ พยัญชนะ หรือนิกหิตเป็นพยัญชนะ เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำคือ อติ ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น อตฺย หน่วยเสียง อิ แปลงเป็น ย เพราะใช้วิธีอาเทศ
- 3) อากม เพิ่มหรือเติม หมายถึงการเพิ่มหน่วยเสียงสระ พยัญชนะ หรือนิกหิตเข้ามา จากเดิมที่ไม่มีเสียงเหล่านั้น เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำคือ อว ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น อวฺ มีการเพิ่ม ° เข้ามาเพราะใช้วิธีอากม
- 4) วิการ เปลี่ยน หมายถึงการเปลี่ยน อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำคือ อุทก ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น โอทก หน่วยเสียง อุ เปลี่ยนเป็น โอ เพราะใช้วิธีวิการ
- 5) ปกติ ปรกติ หมายถึง การคงเสียงไว้ตามเดิม เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำคือ ฌมฺ ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น ฌมฺ ไม่เปลี่ยนแปลงเพราะใช้วิธีปรกติ
- 6) ทีฆะ ทำให้ยาว หมายถึงการทำให้เสียง อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำเป็น สาธฺ ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น สาธฺ เพราะใช้วิธีทีฆะ
- 7) รัสสะ ทำให้สั้น หมายถึงการทำให้เสียง อา เป็น อ, อี เป็น อิ, อู เป็น อุ เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำเป็น ฌมฺวาที ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น ฌมฺวาที เพราะใช้วิธีรัสสะ
- 8) สัญญอค การซ้อน หมายถึงการซ้อนพยัญชนะตัวหนึ่งหน้าพยัญชนะอีกตัวหนึ่ง เช่น ก่อนสนธิมีรูปคำเป็น นิโสโก ภายหลังทำสนธิมีรูปคำเป็น นิโสโก เพราะใช้วิธีสัญญอค

คัมภีร์ไววยากรณ์ทั้งหมดกล่าวถึงเครื่องมือในการสนธิไว้ แต่มักไม่กล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางหน่วยเสียงที่เป็นเหตุให้ใช้เครื่องมือใดในการสนธิ เช่น กัจจายนวยากรณ์ได้กล่าวถึงการต่อสระกับสระทั้งหมด 21 สูตร สรุปได้ว่ากรณีที่สระต่อกับสระโดยมากให้ลบสระหน้า (กัจ. 12) เว้นแต่เป็นสระต่างกลุ่มกันให้ลบสระหลัง (กัจ. 13) เมื่อลบสระหน้าแล้วให้วิการสระหลัง (กัจ. 14) หรือเมื่อลบสระหน้าแล้วอาจที่ชะสระหลัง (กัจ. 15) หรือถ้าเลือกใช้วิธีลบสระหลังก็ให้ที่ชะสระหน้า (กัจ. 16) หรืออาจปรกติทั้งสระหน้าและสระหลัง (กัจ. 24) หรือเติม ย ว ม ท น ต ร หรือ ล (กัจ. 35) หรือลบแล้วเติม โอ (กัจ. 36) หรือเติมนิคหิตหลังสระหน้า (กัจ. 37), กรณีที่เสียงหน้าคือ เอ โอ อุ อิ หรือ อี และเสียงหลังคือสระ ให้อาเทสเสียงหน้า ดังนี้ อาเทส เอ เป็น ย (กัจ. 17) อาเทส โอ หรือ อุ เป็น ว (กัจ. 18) อาเทส อิ หรือ อี เป็น ย (กัจ. 21), กรณีที่เสียงหน้าคือ ตี ของ อิติ อติ ปติ เป็นต้น อภิ หรือ อธิ และเสียงหลังคือสระ ให้อาเทส ตี เป็น จจ (กัจ. 19) อาเทส อภิ เป็น อพภ (กัจ. 44) และอาเทส อธิ เป็น อชฌ (กัจ. 45) ยกเว้นถ้าสระหลังคือ อิ หรือ อี อาจไม่อาเทสตามสูตรทั้ง 3 นั้นก็ได้ (กัจ. 46 และ กัจ. 47), กรณีที่เสียงหน้าคือสระและเสียงหลังคือ เอว ให้อาเทส เอ เป็น ริ และรัสสะเสียงหน้า (กัจ. 22), กรณีที่เสียงหน้าคือ ปติ และเสียงหลังคือสระ ให้อาเทส ปติ เป็น ปฏิ (กัจ. 48), กรณีเสียงหน้าคือ ปุถ หรือ ปา และเสียงหลังคือสระ ทำวิธีพิเศษเฉพาะศัพท์ ได้แก่ เติม คุ อาคมหลัง ปุถ (กัจ. 42) รัสสะ อา ของ ปา และเติม คุ อาคม (กัจ. 43) คัมภีร์อื่นเช่นโมคคัลลानวยากรณ์และสัททพินิตปกรณ กักล่าวไว้ในทำนองเดียวกันกับกัจจายนวยากรณ์นี้ จากสูตรที่กัจจายนะกล่าวไว้ทำให้มองเห็นว่ากัจจายนะเองไม่สามารถกำหนดรูปแบบการสนธิที่แน่นอน จึงได้แต่กล่าวทำนองว่าสามารถต่อเสียงในรูปแบบเช่นใดได้บ้าง ทั้งนี้ก็เพราะคัมภีร์ไววยากรณ์แต่งภายหลังภาษาและพยายามอธิบายลักษณะที่ปรากฏในภาษา ไม่ใช่ผู้กำหนดรูปแบบหลักภาษามาแต่ต้น ดังนั้น การศึกษาสนธิที่ใช้ในคัมภีร์โดยตรงเช่นการศึกษาสนธิในอรรถกถาธรรมบทจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยให้รู้ว่าสภาพแวดล้อมทางเสียงแบบหนึ่งๆ ต้อง

ทำสนธิเช่นไรโดยดูจากตัวอย่างที่ใช้ในคัมภีร์

สนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10

การสนธิ 1 ครั้ง จะต้องใช้สนธิกริโยปกรณ์อย่างน้อย 2 เครื่องมือ เช่น โลปะและปกติ ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามว่าใช้สนธิกริโยปกรณ์ข้อใดกับเสียงหน้า (เสียงสุดท้ายของคำหน้า) และใช้สนธิกริโยปกรณ์ข้อใดกับเสียงหลัง (เสียงแรกสุดของคำหลัง) ผู้วิจัยใช้คำว่า “และ” เป็นสิ่งแยกระหว่างเสียงหน้ากับเสียงหลัง หากกล่าวว่า “โลปะและปกติ” หมายความว่า ใช้วิธีโลปะกับเสียงหน้าและใช้วิธีปกติกับเสียงหลัง

จากการศึกษาสนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10 พบว่าผู้แต่งใช้สนธิกริโยปกรณ์ครบทั้ง 8 วิธี โดยมีรูปแบบการสนธิทั้งหมด 17 รูปแบบ ดังนี้

1. ปกติและปกติ

คำว่า “ปกติและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ คือ ใช้วิธีปกติ อันหมายถึง การคงรูปคำดั้งเดิมทั้งเสียงสระของคำหน้าและเสียงสระของคำหลัง สนธิให้เชื่อมต่อเนื่องกันโดยไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
น	อติ	น + อติ = นอติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/467)
อติ	อาทิ	อติ + อาทิ = อติอาทิกัม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/141)
อา	เอ	ตสสา + เอว = ตสสาเอว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/678)
โอ	เอ	อติทิมเ + เอว = อติทิมเเอว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/474)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “ปกติและปกติ” เมื่อคำ 2 คำ สนธิกันแล้ว ทั้งคำหน้าและคำหลังจะคงที่ไม่มีการ

เปลี่ยนแปลง คือ น + อิติ = นอติ, อิติ + อาทิกั = อิตีอาทิกั, ตสสา + เหว = ตสสาเอว และ อติทีโฆ + เหว = อติทีโฆเอว เป็นต้น

2. ปกติแล้วอาคมและปกติ

คำว่า “ปกติแล้วอาคมและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ คือใช้วิธีปกติเช่นเดียวกัน แต่เพิ่มเติมคือมีการลงพยัญชนะอาคม (การเพิ่มเติมพยัญชนะ ณ จุดเชื่อม) และเชื่อมสนธิโดยให้เสียงหน้าและเสียงหลังยังคงที่ตั้งเดิม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข			ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงหน้า	เสียงหลัง	พยัญชนะอาคม	
ปฏฐาย	เอ	ย	ปฏฐาย + เหว = ปฏฐายเอว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/61)
ยาจิ	เอ	ย	ยาจิ + เหว = ยาจิเอว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/99)
ตสฺมา	อิ	ต	ตสฺมา + อิธ = ตสฺมาติธ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/674)
ยาว	เอ	ท	ยาว + เหว = ยาวเทว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/530)
ดาว	เอ	ท	ดาว + เหว = ดาวเทว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/86)
ปุน	เอ	ท	ปุน + เหว = ปุนเทว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/66)
กณฺจิ	เอ	ท	กณฺจิ + เหว = กณฺจิเทว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/14)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “ปกติแล้วอาคมและปกติ” จะมีการเติมเสียงพยัญชนะอาคม คือ “ย” เมื่อมีเสียงสระหลังเป็น “เอ” เท่านั้น เช่น ยาจิ + เหว = ยาจิเอว โดยเสียงหน้าอาจจะเป็น สระอา, สระอิ, สระอุ, สระเอ, สระโอะ หรือนิคหิต เฉพาะคำว่า “ปฏฐาย, อา

ทหาย” ซึ่งมีพยัญชนะ “ย” จากตุนาที่ปัจจัยในไวยากรณ์บาลี จะมีลักษณะการเชื่อมตามเกณฑ์นี้ แต่จะไม่เกิดขึ้นกับคำที่ลงท้ายด้วย “ย” ที่เป็นคำอื่น อีกรกรณีหนึ่งเป็นการเติมพยัญชนะอาคมโดยพิจารณาจากคำหน้า กล่าวคือ ถ้าคำหน้าเป็น “ตสฺมา” จะมีการเติมเสียงพยัญชนะอาคม คือ “ตฺ” เช่น ตสฺมา + อธิ = ตสฺมาติ ถ้าคำหน้าเป็น “ยาว, ตาว, ปุณ, จิ” จะมีการเติมเสียงพยัญชนะอาคม คือ “ทฺ” เช่น ยาว + เหว = ยาวเหว, ตาว + เหว = ตาวเหว, ปุณ + เหว = ปุณเหว, กณฺจิ + เหว = กณฺจิเหว

3. โลปะและปกติ

คำว่า “โลปะและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถารวมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงสระของคำหน้าคู่กับการคงรูปสระของคำหลังไว้ดังเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถารวมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อ	อา	กิริ + อายสฺมา = กิรายสฺมา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/39)
อ	อุ	เตน + อุปสงกมิ = เตนุปสงกมิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/60)
อ	เอ	เกน + เหว = เกเนว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/497)
อิ	อิหฺ	กิริสฺสามี + อิหฺ = กิริสฺสามี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/603)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะและปกติ” จะมีการลบเสียงสระของคำหน้าและคงเสียงสระของคำหลังไว้ดังเดิม เช่น กิริ + อายสฺมา = กิรายสฺมา ลักษณะการสนธิเช่นนี้เกิดจากเสียงสระของคำหลังมีคุณสมบัติทางเสียงที่มากกว่าเสียงสระของคำหน้า กล่าวคือ สระหลังเป็นสระเสียงยาว (สระอา, สระอี, สระอุ, สระเอ, สระโ) สระหน้าเป็นสระเสียงสั้น (สระอะ, สระอิ, สระอุ) เช่น กิริ + อายสฺมา = กิรายสฺมา, สระหลังใช้ฐานกรณ์ส่วนด้านนอกกว่าสระหน้า (เรียงฐานกรณ์จากด้านในช่องปากไปด้านนอกตามลำดับ คือ คอหรือเพดานอ่อน, เพดานแข็ง, ปุ่มเหงือก,

ฟัน, ริมฝีปาก) เช่น เตน + อุปสงกมิ = เตนอุปสงกมิ, สระหลังเป็นสังยุตสระ (สระผสม ได้แก่ สระเอ, สระโอ) สระหน้าเป็นสุทสระ (สระที่ออกเสียงโดย ใช้ฐานการณฺ์คู่เดียว ได้แก่ สระอะ, สระอา, สระอิ, สระอี, สระอุ, สระอู) เช่น เกน + เหว = เกเนว, นอกจากเกณฑ์ข้างต้น ยังพบการสนธิของคำบางคำ ที่มีลักษณะพิเศษ คือ “อหฺ” เมื่อสนธิกับ “มิ” ซึ่งเป็นวิภัติคำสำหรับสร้าง บทกวี จะใช้วิธีลบเสียงสระของคำหน้า คือ “สระอิ” ของ “มิ” และคง เสียงสระในคำว่า “อหฺ” ไว้ดังเดิมทุกครั้ง เช่น กริสสามิ + อหฺ = กริสสามหฺ

4. ทีฆะและโลปะ

คำว่า “ทีฆะและโลปะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถ ภาดรรณบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีทำเสียงสระของคำหน้าให้ เป็นเสียงยาวคู่กับการลบเสียงสระของคำหลัง สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดัง ตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถภาดรรณบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อ	อติ	ชรสกุเกน + อติ = ชรสกุเกนาติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/290)
อิ	อติ	เอหิ + อติ = เอหิตติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/129)
อุ	อติ	ภิกขุ + อติ = ภิกขุติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/66)
อ	อปี	เวชเชน + อปี = เวชเชนาปี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/12)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “ทีฆะและ โลปะ” จะมีการทำเสียงสระของคำหน้าคือ “สระอะ” ให้เป็น “สระอา”, ทำเสียง “สระอิ” ให้เป็น “สระอี”, และทำเสียง “สระอุ” ให้เป็น “สระอู” และลบเสียงสระของคำหลัง เช่น ชรสกุเกน + อติ = ชรสกุเกนาติ ลักษณะ การสนธิเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อมีการสนธิคำหน้าที่เป็นสระสั้นกับคำหลัง 2 คำ คือ “อติ” หรือ “อปี” คำใดคำหนึ่ง โดยใช้วิธีการลบ “สระอิ” ของคำว่า “อติ” ทุกครั้ง เช่น ภิกขุ + อติ = ภิกขุติ และลบ “สระอะ” ของคำว่า “อปี” ทุก

ครั้ง เช่น เวชเชน + อปี = เวชเชนาปี กรณีการสนธิกับ “อติ” พบตัวอย่างที่มีเสียงสระของคำหน้าเป็นสระเสียงสั้นครบทั้ง 3 เสียง คือ “สระอะ, สระอิ, สระอุ” ส่วนคำว่า “อปี” พบตัวอย่างเสียงสระของคำหน้าที่เป็น “สระอะ” เท่านั้น

5. ปกติและโลปะ

คำว่า “ปกติและโลปะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะคงเสียงสระของคำหน้าไว้ดังเดิม คู่กับการลบเสียงสระของคำหลัง สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อา	อปี	วตวา + อปี = วตวาปี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/465)
โอะ	อปีจ	เถโร + อปีจ = เถโรปีจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/603)
เอ	อสี	สเจ + อสี = สเจสี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/310)
อ	อิทานิ	น + อิทานิ = นทานิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/191)
อา	อติ	ทาริกา + อติ = ทาริกาติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/340)
อุ	อตถ	นุ + อตถ = นุตถ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/127)
อ	อมห	เตน + อมห = เตนมห (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/700)
อ	อมหิ	ปน + อมหิ = ปนมหิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/16)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “ปกติและโลปะ” จะมีการคงเสียงสระของคำหน้าไว้ดังเดิมและลบเสียงสระของคำหลัง เช่น วตวา + อปี = วตวาปี ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบในกรณีที่มีคำหลังเป็นคำเหล่านี้คือ “อปี, อปีจ, อสี, อตถ, อมห, อมหิ, อติ, อิทานิ” และสระของคำหน้าอาจจะเป็นสระเสียงสั้นหรือสระเสียงยาวก็ได้ เว้นแต่คำหลังที่เป็น “อติ, อปี” จะใช้วิธีนี้ในกรณีที่เสียงสระของคำหน้าเป็นสระเสียงยาวเท่านั้น เช่น ทาริกา + อติ = ทาริกาติ แต่ถ้าเสียงสระของคำหน้าเป็นสระ

เสียงสั้นจะใช้วิธีอื่นคือ “ทีฆะและโลปะ” (ตามข้อ 4.) นอกจากเสียงหน้าที่เป็นสระแล้ว วิธี “ปกติและโลปะ” ยังใช้กับเสียงหน้าที่เป็น “นิคหิต” และมีเสียงหลังคือ “อสิ” อีกด้วย เช่น กัม + อสิ = กัมสิ พบการใช้แปลกไป 1 ครั้งคือ ตวุ + อสิ = ตวมสิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/188) คำนี้ น่าจะหยิบยืมมาจากบทร้อยกรอง เพราะในบทร้อยกรองบางครั้งท่านใช้วิธี “อาเทศและปกติ”

6. โลปะและทีฆะ

คำว่า “โลปะและทีฆะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงสระของคำหน้าคู่กับการทำเสียงสระของคำหลังให้เป็นเสียงยาว สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อา	อนเนน	อทธา + อนเนน = อทธานเนน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/94)
เอ	อหัม	สเจ + อหัม = สจจหัม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/475)
อี	อยม	ปุลญวตี + อยม = ปุลญวตายม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/176)
อ	อสส	จ + อสส = จาสส > จสส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/93)
อ	อสสา	จ + อสสา = จาสสา > จสสา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/303)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะและทีฆะ” จะมีการลบเสียงสระของคำหน้าและการทำเสียงสระของคำหลังให้ยาว เช่น สเจ + อหัม = สจจหัม ลักษณะการสนธิเช่นนี้จะใช้กับคำหลังที่เป็นสรรพนามที่เมื่อแจกวิภคิตแล้วได้รูปคำที่ขึ้นต้นด้วย “สระอะ” เช่น อนเนน และ อยม (จาก อิม), อหัม (จาก อมฺห), อสส และ อสสา (จาก ต) โดยการทีฆะคือทำเสียง “สระอะ” ให้เป็น “สระอา” จึงได้รูปคำเป็น อาเนน, อายม, อาหัม, อาสส, อาสสา ตามลำดับ เฉพาะคำว่า “อาสส, อาสสา” เป็นคำที่สระเสียงยาว (คือสระอา) มีตัวสะกด (คือพยัญชนะ ส) ภาษาบาลีนิยมเปลี่ยนสระเสียง

ยาวที่มีตัวสะกดเป็นสระเสียงสั้นจึงได้รูปเป็น “ออส, ออสสา” เหมือนเดิม

วิธีการข้างต้นเป็นวิธีที่ใช้โดยทั่วไป มีวิธีพิเศษที่ท่านใช้แปลกออกไป คือ “อหฺ” ที่มีเสียงหน้าเป็น “มิ วิภัตติ” (มิ + อหฺ) จะใช้วิธี “โลปะและปกติ” (ตามข้อ 3.) ทุกครั้ง, “อหฺ, อยฺ, ออส, ออสสา” ที่มีเสียงสระของคำหน้าเป็น “สระโ” (โ + อหฺ, อยฺ, ออส, ออสสา) จะใช้วิธี “อาเทศและที่ขะ” (ตามข้อ 9.) เฉพาะ “อหฺ” อาจใช้วิธี “ปกติและโลปะ” (ตามข้อ 5.) ได้ด้วย, “อหฺ” ที่มีเสียงหน้าเป็น “นิคหิต” (° + อหฺ) จะใช้วิธี “โลปะแล้วโลปะและที่ขะ” (ตามข้อ 13.) หรือใช้วิธี “อาเทศและปกติ” (ตามข้อ 7.)

7. อาเทศและปกติ

คำว่า “อาเทศและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏใน อรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีแปลงเสียงหน้าเป็น พยัญชนะคู่กับการคงเสียงสระของคำหลังไว้ดังเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
°	สระ	นามํ + อกาสิ = นามมาสิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/170)
ยํ นปungสกลิงค์	สระ	ยํ + อิทํ = ยทิทํ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/179)
ตํ นปungสกลิงค์	สระ	ตํ + อนุตตริ = ตทनुตตริ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/124)
เอตํ นปungสกลิงค์	สระ	เอตํ + อโวจ = เอตทโวจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/125)
°	จ	ตํ + จ = ตณจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/24)
°	ช	จิรํ + ชิวตุ = จิรณชิวตุ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/474)
°	ต	สพพํ + ตํ = สพพนตํ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/6)
°	น	วชชํ + นาม = วชชนนาม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/273)
°	ป	ตํ + ปวตตี = ตมปวตตี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/185)
°	ม	สุตํ + เม = สุตมเม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 18/93)

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสรรหน้า	เสียงสรรหลัง	
◦	หุ	อหฺ + หิ = อหฺหฺหิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/326)
อิตฺติ	เอว	อิตฺติ + เอว = อิตฺเตว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/26)
โอย	เอว	โอย + เอว = โยเอว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/235)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “อาเทศและปกติ” จะมีการแปลงเสียงของคำหน้าซึ่งอาจเป็น “นิคหิต” หรือ “สระ” โดยแปลงให้เป็น “พยัญชนะ” และคงเสียงหลังไว้ดังเดิม เช่น นามํ + อกาสิ = นามมกาสิ, โส + เอว = เสว สำหรับเสียงหน้าที่เป็นนิกหิตแบ่งผลลัพธ์การสนธิเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ (1) เสียงหน้าเป็นนิกหิตในคำว่า “ยํ, ตํ, เอตํ” เฉพาะที่เป็นนปุงสกลิงค์ และมีเสียงหลังเป็นสระ จะแปลง “นิคหิต” เป็นเสียงพยัญชนะ “หุ” เช่น ยํ + อิทํ = ยทิตํ (2) เสียงหน้าเป็นนิกหิตในคำอื่นๆ และมีเสียงหลังเป็นสระ จะแปลง “นิคหิต” เป็นเสียงพยัญชนะ “ม” เช่น นามํ + อกาสิ = นามมกาสิ (3) เสียงหน้าเป็นนิกหิต และมีเสียงหลังเป็นพยัญชนะ จะแปลง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะที่สุตวรค คือ แปลง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “ณ” ถ้าเสียงหลังเป็นพยัญชนะ “จ” หรือ “ช”, แปลงเป็นพยัญชนะ “น” ถ้าเสียงหลังเป็นพยัญชนะ “ต” หรือ “น”, แปลงเป็นพยัญชนะ “ม” ถ้าเสียงหลังเป็นพยัญชนะ “ป” หรือ “ม”, และแปลง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “ณ” ถ้าเสียงหลังเป็นพยัญชนะ “หุ” เช่น ตํ + จ = ตณจ จากตัวอย่างการอาเทศทั้งหมดพบว่าผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทนิยมอาเทศนิกหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรค ได้พบตัวอย่างเพียงครั้งเดียวเท่านั้นที่ท่านแปลงนิกหิตเป็นพยัญชนะวรรคตัวที่ 1 คือ นิจจํ + ปมตฺตา = นิจจปมตฺตา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/378)

การสนธิ “อิตฺติ” กับ “เอว” เชื่อมเสียงเป็น “อิตฺเตว” จัดเป็นรูปแบบพิเศษ ซึ่งผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทยืมรูปคำมาจากพระไตรปิฎก ยกตัวอย่างที่ใช้ในคัมภีร์มหาวรรค พระวินัยปิฎก (วิ.ม. 4/17/23) เช่น “อิตฺติหิ อายสม

โต โภณฑลญสส อญญาโภณฑลญญเตว นามิ อโหสิ.” กล่าวโดยทั่วไปเมื่อจะแปลง “สระอิ” ต้องแปลงเป็นพยัญชนะ “ย” แต่กรณีนี้ท่านหิบบคำมาใช้แทนที่คือใช้ตามที่มีใช้ในพระไตรปิฎกจึงแปลงเป็นพยัญชนะ “ว” ตามที่มีการใช้ในพระไตรปิฎก ลักษณะการสนธิเช่นนี้เกิดกับการเชื่อมคำว่า “อติ” กับคำว่า “เอว” เท่านั้น ถ้าเชื่อมคำว่า “อติ” กับคำอื่นจะใช้วิธี “ปกติและปกติ” (ตามข้อ 1.) หรือใช้วิธี “อาเทศแล้วอาเทศและปกติ” (ตามข้อ 15.)

การสนธิเสียงสระของคำหน้าที่เป็น “สระโอ” กับเสียงสระของคำหลังที่เป็น “สระเอ” (โอ + เอ) จะใช้วิธีแปลง “สระโอ” เป็นพยัญชนะ “ว” และคงเสียง “สระเอ” ไว้ดังเดิม เช่น โส + เอว = เสว วิธีนี้มีการใช้แต่พบไม่บ่อย ส่วนมากจะใช้วิธี “ปกติและปกติ” (ตามข้อ 1.)

8. อาเทศและโลปะ

คำว่า “อาเทศและโลปะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีแปลงเสียงของคำหน้าเป็นพยัญชนะคู่กับการลบเสียงสระของคำหลัง สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
°	อติ	กต + อติ = กตฺนติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/12)
°	อิทานิ	อห + อิทานิ = อหนทานิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/590)
°	อปี	เอก + อปี = เอกมปี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/132)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “อาเทศและโลปะ” จะมีการแปลงเสียง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะที่สวดวรรคคือ “น” หรือ “ม” ตัวใดตัวหนึ่ง และมีการลบ “เสียงสระ” ของคำหลัง เช่น กต + อติ = กตฺนติ, เอก + อปี = เอกมปี ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบในกรณีที่มีเสียงหลังเป็นคำพิเศษ คือ “อติ, อิทานิ, อปี” ซึ่งเมื่อสนธิต้องลบสระทิ้ง กลายเป็น

“ติ, ทานิ, ปิ” ตามลำดับ แล้วจึงแปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะที่สุวรรค ถ้าคำหลังคือ “ติ” หรือ “ทานิ” จะแปลง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “น” เช่น อหฺ + อิทานิ = อหนทานิ, ถ้าคำหลังคือ “ปิ” จะแปลง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “ม” เช่น เอกํ + อปิ = เอกมปิ

9. อาเทศและทีฆะ

คำว่า “อาเทศและทีฆะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏใน อรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีแปลงเสียงสระของ คำหน้าเป็นพยัญชนะคู่กับการทำเสียงสระของคำหลังให้เป็นเสียงยาว สนธิ คำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
เต (ตุมห)	อหฺ	เต + อหฺ = ตยَاهิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/429)
โอ	อหฺ	โฆ + อหฺ = ขวَاهิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/648)
โอ	อยํ	โย + อยํ = ยวಾಯํ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/113)
โอ	อสส	โฆ + อสส = ขวาสส > ขวสส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/25)
โอ	อสสา	โฆ + อสสา = ขวาสสา > ขวสสา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/431)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “อาเทศและทีฆะ” จะมีการแปลงเสียงสระของคำหน้า คือ แปลงเสียง “สระเอ” เป็นพยัญชนะ “ย”, หรือแปลงเสียง “สระโอ” เป็นพยัญชนะ “ว” คู่กับการทำเสียง “สระอะ” ของคำหลังให้เป็น “สระอา” เช่น เต + อหฺ = ตยَاهิ, โย + อยํ = ยวಾಯํ ลักษณะการสนธิเช่นนี้ใช้กับกรณีที่มีเสียงหลังเป็นคำพิเศษคือ “อหฺ, อยํ, อสส, อสสา” เท่านั้น คำเหล่านี้จะต้องทำเสียง “สระอะ” ให้เป็น “สระอา” กลายเป็น “อาหฺ, आयํ, आसस, आससा” ตามลำดับ สระของคำหน้าที่แปลงเสียงเป็นพยัญชนะพบตัวอย่างเพียงเสียง “สระโอ” และเสียง “สระเอ” ในคำว่า “เต” ซึ่งเป็นรูปแจกวิภัตติที่ 4 ของคำว่า “ตุมห” เท่านั้น

ส่วนเสียงสระเอในคำที่ไม่ใช่ “เต” เมื่อสนธิกับ “อหฺ” จะใช้วิธี “โลปะและทึฆะ” (ตามข้อ 6.)

10. โลปะและวิการ

คำว่า “โลปะและวิการ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงสระของคำหน้า และเปลี่ยนเสียงสระของคำหลัง สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อ	อิ	โครสสส + อิว = โครสสเสว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/164)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะและวิการ” จะมีการลบเสียงสระของคำหน้าคือ “สระอะ” และเปลี่ยนเสียงสระของคำหลังคือ “สระอิ” ให้เป็น “สระเอ” เช่น โครสสส + อิว = โครสสเสว ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบตัวอย่างเพียงครั้งเดียว

11. รัสสะแล้วอาคมและปกติ

คำว่า “รัสสะแล้วอาคมและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีทำเสียงสระของคำหน้าให้เป็นสระเสียงสั้นแล้วเติมพยัญชนะอาคมคู่กับการคงเสียงสระของคำหลังไว้ดังเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
สมมา	เอว	สมมา + เอว = สมมเทว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/124)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “รัสสะแล้วอาคมและปกติ” จะมีการเปลี่ยนเสียง “สระอา” ซึ่งเป็นสระเสียงยาวให้เป็น “สระอะ” ซึ่งเป็นสระเสียงสั้น จากนั้นเติมพยัญชนะอาคม คือ “ท” และคง

เสียงสระของคำหลังไว้ดั้งเดิม เช่น สมมา + เหว = สมมเทว ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบตัวอย่างเพียงครั้งเดียว ซึ่งน่าจะเป็นการหยิบคำมาใช้ตามที่มีการใช้ในพระไตรปิฎกโดยตรง เช่น “กุลปุตตา สมมเทว อคารสมา อนคาริยํ ปพพชนติ.” (วิ.ม. 4/12/16)

12. โลปะแล้วโลปะและปกติ

คำว่า “โลปะแล้วโลปะและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงของคำหน้า 2 ครั้ง และคงเสียงสระของคำหลังไว้ดั้งเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกันดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
ตุยหิ	เอว+เอต	ตุยหิ + เอว + เอสา = ตุยเหวเสา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/404)
มยหิ	เอว+เอต	มยหิ + เอว + เอโส = มยเหวโส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/538)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะแล้วโลปะและปกติ” จะมีการลบเสียง “นิคหิต” ก่อน แล้วจึงลบเสียง “สระอะ” ของคำหน้า คู่กับการคงเสียงสระของคำหลังไว้ดั้งเดิม เช่น ตุยหิ + เอว + เอสา = ตุยเหวเสา ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบในกรณีที่มีการเชื่อมคำ 3 คำในคราวเดียว โดยที่คำแรกจะต้องเป็น “ตุยหิ” หรือ “มยหิ” คำที่สองจะต้องเป็น “เอว” และคำที่สามจะต้องเป็น “เอสา” หรือ “เอโส” ซึ่งเป็นรูปแจกวิภัตติของคำว่า “เอต” หากไม่เข้าเงื่อนไขการเชื่อมคำ 3 คำในคราวเดียว จะใช้วิธี “อาเทศและปกติ” (ตามข้อ 7.)

13. โลปะแล้วโลปะและที่ฆะ

คำว่า “โลปะแล้วโลปะและที่ฆะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงของคำหน้า 2 ครั้ง และทำเสียงสระของคำหลังให้เป็นเสียงยาว สนธิคำทั้งสองให้

ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากวรรณคดี
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
กถิ	อหิ	กถิ + อหิ = กถาหิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/287)
อิมิ	อหิ	อิมิ + อหิ = อิมาหิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 18/100)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะแล้ว โลปะและที่ฆะ” จะมีการลบเสียง “นิคหิต” ก่อน แล้วจึงลบเสียง “สระอะ” ของคำหน้า คู่กับการทำเสียง “สระอะ” ของคำหลังให้เป็น “สระอา” เช่น กถิ + อหิ = กถาหิ, อิมิ + อหิ = อิมาหิ โดยพบตัวอย่างเพียง 2 คำนี้เท่านั้น

14. โลปะแล้วอาเทศและที่ฆะ

คำว่า “โลปะแล้วอาเทศและที่ฆะ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏ ในวรรณคดี เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีลบเสียงนิคหิตของ สระหน้าแล้วจึงแปลงเสียงสระให้เป็นพยัญชนะ และทำเสียงสระของคำหลัง ให้เป็นเสียงยาว สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากวรรณคดี
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
กิ	อหิ	กิ + อหิ = กุยาหิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/204)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “โลปะแล้ว อาเทศและที่ฆะ” จะมีการลบเสียง “นิคหิต” ก่อน แล้วจึงแปลงเสียง “สระอิ” ให้เป็นพยัญชนะ “ย” คู่กับการทำเสียง “สระอะ” ของคำหลังให้เป็นเสียง “สระอา” เช่น กิ + อหิ = กุยาหิ ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบตัวอย่าง เพียงครั้งเดียว

15. อาเทศแล้วอาเทศและปกติ

คำว่า “อาเทศแล้วอาเทศและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่

ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีแปลงเสียงสระของคำหน้าให้เป็นพยัญชนะแล้วจึงแปลงพยัญชนะให้เป็นพยัญชนะอีกทอดหนึ่ง และคงเสียงสระของคำหลังไว้ดังเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
อิติ	เอ	อิติ + เอรุ = อิจฺเจรุ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/602)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “อาเทศแล้วอาเทศและปกติ” จะมีการแปลงเสียง “สระอิ” ของคำหน้าเป็นพยัญชนะ “ย” ก่อน แล้วจึงแปลงพยัญชนะ 2 ตัวพร้อมกัน คือ แปลงพยัญชนะ “ตย” ให้เป็น “จย” คู่กับการคงเสียง “สระเอ” ของคำหลังไว้ดังเดิม เช่น อิติ + เอรุ = อิจฺเจรุ ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบตัวอย่างในกรณีเสียงหลังเป็นเสียง “สระเอ” ในคำว่า “เอรุ” หรือ “เอตฺ” เท่านั้น

16. อาคมแล้วอาเทศแล้วอาเทศและปกติ

คำว่า “อาคมแล้วอาเทศแล้วอาเทศและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีเติมพยัญชนะอาคมเข้ามาก่อน แล้วจึงแปลงพยัญชนะอาคมที่เติมเข้ามานั้นเป็นพยัญชนะอีกตัวหนึ่ง จากนั้นแปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะ คู่กับการคงเสียงสระของคำหลังไว้ดังเดิม สนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
°	เอว	ตฺวิ + เอว = ตฺวณฺเณว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/141)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “อาคมแล้วอาเทศแล้วอาเทศและปกติ” จะมีการเติมพยัญชนะอาคม คือ “ย” เข้ามา

ก่อน แล้วแปลงพยัญชนะอาคม คือ “ย” ให้เป็นพยัญชนะ “ฤ” (พยัญชนะอาคมที่เติมได้นั้น คัมภีร์กัจจายนวยากรณกำหนดไว้ 8 ตัว ได้แก่ “ย, ว, ม, ท, น, ต, ร, พ” (กัจ. 35) คัมภีร์สัททนีติกำหนดพยัญชนะอาคมเพิ่มอีก 1 ตัว ได้แก่ “ห” (สัท. 56) กรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นการเติมพยัญชนะอาคม คือ “ย” เพราะมีลักษณะทางเสียงใกล้เคียงกับพยัญชนะ “ฤ” มากที่สุด) จากนั้นแปลงเสียง “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “ฤ” และคงเสียงสระของคำหลังคือ “สระเอ” ไว้ดังเดิม เช่น ตว์ + เอว = ตวฤญเอว ลักษณะการสนธิเช่นนี้เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ยินยอมใช้สำหรับการสนธิเสียง “นิคหิต” กับเสียง “สระเอ” นอกจากการใช้วิธี “ปกติแล้วอาคมและปกติ” (ตามข้อ 2.) และวิธี “อาเทศและปกติ” (ตามข้อ 7.) ซึ่งทั้ง 3 วิธีนี้พบตัวอย่างการใช้ในความถี่ที่ใกล้เคียงกัน

17. ปกติแล้วสัญญะและปกติ

คำว่า “ปกติแล้วสัญญะและปกติ” หมายถึง ลักษณะการสนธิที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เมื่อนำคำ 2 คำมาสนธิกัน จะใช้วิธีการคงเสียงทั้งเสียงของคำหน้าและเสียงของคำหลังไว้ดังเดิม แล้วมีการซ้อนพยัญชนะเข้ามาสนธิคำทั้งสองให้ต่อกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เงื่อนไข		ถ้อยคำตัวอย่างจากอรรถกถาธรรมบท
เสียงสระหน้า	เสียงสระหลัง	
น	ป	น + ปโหติ = นปปโหติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) 17/79)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการสนธิแบบ “ปกติแล้วสัญญะและปกติ” จะมีการคงเสียงคำหน้า คือ “น” และคงเสียงคำหลัง คือ “ปโหติ” ไว้ดังเดิมก่อน แล้วจึงซ้อนพยัญชนะ “ป” ด้านหน้าคำว่า “ปโหติ” เช่น น + ปโหติ = นปปโหติ ลักษณะการสนธิเช่นนี้พบในกรณีที่สนธิคำว่า “น” (แปลว่า ไม่) กับบทกิริยาที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ “ป” เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทใช้วิธีนี้น้อยมาก โดยส่วนมากท่านนิยมใช้วิธี “ปกติและปกติ” (ตามข้อ 1.)

บทสรุป

จากการศึกษาสนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1 - 10 คัมภีร์ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบการสนธิที่ค่อนข้างชัดเจน เพราะมีการใช้สนธิที่ให้รูปสำเร็จเป็นอย่างเดียวกันตลอดทุกว่าวรรคที่ได้ศึกษา รูปแบบสนธิที่พบเหล่านี้สามารถยึดเป็นตัวอย่างในการสนธิของผู้เรียนหรือผู้เขียนภาษาบาลีได้เนื่องจากมีรูปแบบที่กำหนดได้ชัดเจนกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์มีกัจจายนวยากรณ์เป็นต้นซึ่งกล่าวถึงเฉพาะเครื่องมือสนธิแต่ไม่ได้กล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่เป็นเงื่อนไขให้สนธิที่เฉพาะเจาะจงไว้

การสนธิในอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะการสนธิ ดังนี้

1. คำศัพท์บางคำมีวิธีการเฉพาะตน ได้แก่

1.1 คำศัพท์ คือ “อปี, อปีจ, อสี, อตถ, อมห, อมติ, อิติ, อิทานิ” เป็นคำที่ต้องลบสระในพยางค์แรกก่อนทุกครั้ง ได้รูปคำหลังจากสนธิคือ “ปี, ปิจ, สี, ตถ, มห, มติ, ติ, ทานิ” ตามลำดับ

1.2 สรรพนามที่แจกวิภัติได้รูปคำที่ขึ้นต้นด้วย “สระอะ” คือ “อเนน, อยํ, อหํ, อสส, อสสา” คำเหล่านี้นิยมที่ฆะเสียง “สระอะ” เป็น “สระอา” ได้รูปคำหลังจากสนธิ คือ “อาเนน, อายํ, อาหํ, อาสส, อาสสา” ตามลำดับ

2. การคงเสียงทั้งสองไว้ตามเดิม (ปกติและปกติ) เป็นวิธีที่ใช้มากที่สุด เพราะภาษาบาลีไม่นิยมเชื่อมเสียง 2 เสียงเข้าด้วยกัน

3. ในการคงเสียงทั้งสองไว้ตามเดิมอาจมีการเติม (อาคม) พยัญชนะอาคม คือ “ย” ระหว่างสระเพื่อให้ออกเสียงสะดวก เฉพาะในกรณีที่เสียงหลังคือ “สระเอ” และเสียงหน้าคือสระที่ไม่ใช่ “สระอะ” (ยกเว้น “ปฏฐาย, อาทาย” ที่นิยมเติมพยัญชนะอาคม คือ “ย” ด้วย) นอกจากนี้มีการเติมพยัญชนะอาคม คือ “ท” กับคำว่า “ยาว, ตาว, ปุน, จิ” หรือการเติมพยัญชนะอาคม คือ “ต” กับคำว่า “ตสฺมา” เพื่อให้ตรงกับรูปคำในภาษาเก่ากว่า

4. การลบ (โลปะ) พบตัวอย่างการลบเสียงหน้ามากที่สุด และหากสนธิกับคำศัพท์ตามข้อ 1.2 ต้องใช้วิธีที่ขมะเสียงหลังควบคู่ไปด้วย ส่วนการลบเสียงหลังพบในกรณีที่สนธิกับศัพท์ตามข้อ 1.1 ซึ่งเป็นศัพท์พิเศษทำให้มีรูปแบบสนธิที่ต่างจากศัพท์อื่นๆ

5. การแปลง (อาเทส) ใช้สำหรับการอาเทสนิคหิต สระ หรือพยัญชนะ โดยการอาเทส “นิคหิต” เป็นพยัญชนะ “ม” หรืออาเทสเป็นพยัญชนะ “ห” สำหรับนิคหิตในคำว่า ยต์ เอตต์ ที่เป็นนบุงสกุลิ๊งค์ เพื่อให้ตรงกับรูปคำในภาษาเก่ากว่า ทั้งสองกรณีพบในตัวอย่างที่มีเสียงของคำหลังขึ้นต้นด้วยสระ การอาเทส “นิคหิต” เป็น “พยัญชนะที่สุตวรค” พบในกรณีที่เสียงหลังเป็นพยัญชนะวรรคตัวที่ 1 หรือตัวที่ 5 (พบเฉพาะ “จ, ต, ป, น, ม”) ในกรณีเสียงหลังเป็นพยัญชนะอวรรคพบเพียงตัวเดียว คือ พยัญชนะ “ห”

การอาเทสสระพบในกรณีที่เสียงสระของคำหน้าเป็นเสียง “สระอิ, สระเอ, สระโอ” โดยพบการอาเทส “สระโอ” มากที่สุด การอาเทสสระข้างต้นทำก็ต่อเมื่อมีเสียงหลังเป็นสระ ซึ่งโดยทั่วไปใช้วิธี “อาเทสและปกติ” ยกเว้นการสนธิกับกลุ่มศัพท์ตามข้อ 1.1 จะใช้วิธี “อาเทสและโลปะ” และถ้าสนธิกับกลุ่มศัพท์ตามข้อ 1.2 จะใช้วิธี “อาเทสและที่ขมะ” ส่วนการอาเทสพยัญชนะพบเพียงกรณีเดียวคือการอาเทส “ตย” เป็น “จจ”

6. การเปลี่ยนสระตัวหนึ่งเป็นอีกตัวหนึ่ง (วิการ) พบเพียงครั้งเดียวเท่านั้น คือ โครสสุส + อิว = โครสสเสว

7. การทำเสียงสระให้สั้น (รัสสะ) พบเพียงครั้งเดียวคือ สมมา + เอว = สมมเทว

8. การทำเสียงสระให้เป็นเสียงยาว (ที่ขมะ) พบใน 2 กรณี คือ การทำเสียงสระของคำหน้าซึ่งเป็นสระเสียงสั้นให้เป็นสระเสียงยาวเมื่อต่อกับคำหลังคือ “อิตี” หรือ “อปี” และการทำสระเสียงสั้นให้เป็นสระเสียงยาวของคำศัพท์ในข้อ 1.2

9. การซ้อนพยัญชนะหน้าพยัญชนะ (สัญญะ) พบเพียงกรณีที่ว่า “น” ต่อกับบทกิริยาที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ “ป” เท่านั้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ท่านนิยมใช้วิธี “ปกติและปกติ” มากกว่า

จากตัวอย่างการสนธิในอรรถกถาธรรมบท วรรคที่ 1-10 เฉพาะร้อยแก้ว แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทใช้สนธิกิริยาประกอบครบทั้ง 8 วิธี คือ ปกติ โลปะ อาเทส อาคม ทีฆะ รัสสะ วิการ สัญญะ วิธีรัสสะและวิการ อาจไม่นับก็ได้เพราะพบตัวอย่างเพียงวิธีละครั้งและตัวอย่างที่พบเป็นการใช้คำตามพระไตรปิฎกจึงอาจเป็นการนำคำมาใช้ทันทีโดยไม่มีจุดประสงค์จะทำสนธิเสียเอง ส่วนสัญญะไม่นิยมใช้กับสนธิภายนอก ตัวอย่างที่พบอาจเป็นสนธิภายในก็ได้ จึงเหลือวิธีที่นิยมใช้เพียง 5 วิธี คือ ปกติ โลปะ อาเทส อาคม และ ทีฆะ

บทความนี้ผู้เขียนเลือกศึกษาอรรถกถาธรรมบทเฉพาะวรรคที่ 1-10 จึงได้รับข้อมูลสำหรับใช้ในการวิเคราะห์ที่ในระดับหนึ่ง และได้นำเสนอเฉพาะข้อมูลที่พบตัวอย่างการใช้เท่านั้น หากศึกษาสนธิในอรรถกถาธรรมบทไปจนครบ 26 วรรค ก็น่าจะให้รายละเอียดรูปแบบสนธิที่มากขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- _____, 2535. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____, 2539. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____, 2551. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2534. บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี ภาคที่ 1 สมัญญาภิธานและสนธิ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.
- _____, 2538. ไวยากรณ์บาลี : ตามแนวกระจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

ภาษาอังกฤษ

- Childers R.C., 1879. "On sandhi in Pali." *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 11 (1): 99-121.
- Duroiselle C., 2009. *A practical grammar of the Pali language*. Reprinted. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Malalasekera G.P., 1958. *The Pali literature of Ceylon*. Colombo: M.D. Gunasena & Co., Ltd.
- Rhys Davids T.W. & Stede W., 1925. *The Pali text society's Pali-English dictionary*. London: Chipstead.

